

Péntek Imre

A túlélés „embermeséi”

Göncz László:

Egy peremvidék hírmondói

(Mura menti életképek a 20. század első feléből)

A muravidéki magyarság Trianon utáni történelme számos kérdést vet fel, melyre csak az utóbbi tizenhat év kutatásai adnak megnyugtató feleletet. A Zala és Vas megyékből kiszakított részek az elcsatolás után még szinte színmagyar térségnek számítottak, s mára megfordult az arány: a szlovén népesség alkotja a többséget, s a magukat magyaroknak vallók létszáma évről-évre csökken. Kovács Attila Földreform és kolonizáció című könyvében találjuk az 1921-es – vagyis már az új hatalom által szervezett népszámlálás – adatai szerint a 12.920 főből 10.587 magyart és 2.056 szlovén lakost regisztráltak. A három impériumváltás, a két világháború közötti jugoszláv földreform, amiből a magyar nemzetiségűek kimaradtak, a több hullámban lezajló kolonizáció (betelepítés) – mondhatjuk – sikerrel bontotta meg a korábbi etnikai arányokat. Ha belegondolunk abba, hogy ez a tájegység a 20. század első felében két-

szer veszítette el értelmiségének javát, akkor érthető a nyelvi-történelmi tudat meggyengülése, a szlovén asszimiláció felgyorsulása. A folyamat mindmáig nem állt meg, igaz, az okok már mások. Tény, hogy hatvanas években megindult – megindulhatott – a küzdelem a kulturális identitás megőrzéséért, s a Lendva-vidék újra kitermelte azt a réteget, amely meg tudta törni az „életfojtó láncot” – Varga József érzékletes kifejezése -, s a magyar nyelvű sajtó, irodalmi termés, folyóirat- és könyvkiadás mind gazdagabb anyagot szolgáltatott a lelki újjáépüléshez. Olyan alkotók tűntek fel, mint Vlag Lajos, Varga József, Szomi Pál, Sz. Kanyó Leona, Bati Zsuzsa, Szúnyogh Sándor, majd a fiatalabb nemzedék: Bence Lajos, Göncz László, Halász Albert, Zágorec-Csuka Judit vette át a stafétabotot. A helyi tudományosság is erőre kapott, Bence Lajos az irodalmi élet kibontakozásának folyamatát jelenítette meg Írott szóval a megmaradásért című kötetében, Halász Albert néprajzi kutatásai 1999-ben formálódtak kötetté, Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken címmel, Göncz László szépirodalmi (költői) kísérletek után a történelmi pályán mutatott fel meggyőző teljesítményt. Ma már látni – utólag visszatekintve -, hogy a szakirodalom tanulmányozása, levéltári és egyéb források feldolgozása, a helyi-egyéni történetek gyűjtése, a szociointerjúk készítése felszínre hozták epikai tehetségét. Így született – A muravidéki magyarság, 1918-1941 című monográfiával szinte párhuzamosan – az *Olvadó jégcsapok* című történelmi regénye, amely egy jellegzetes, átlagos paraszti család, Kisék életén keresztül mutatja be a hányattatásokat, melyek az itt élő embereket érték, a nagyjából hasonló időszakban. Ennek a szívós és sok türelmet igénylő gyűjtőmunkának újabb eredménye az Egy peremvidék hírmondói című kötet, mely 35 életutat mutat be a Muramellékről, döntően a húszas évektől 1945-ig. Az előszóban Bárdi Nándor lényeges megállapításokat tesz az „életút-vázlatokkal” kapcsolatban. A szereplők elbeszéléseinek a „határ mentiség a meghatározó sorsélménye”, amely különböző „átlépésekkel” jár együtt, az impériumváltások nyomán. A település, az anyanyelv, a saját kultúra átlépése mind-mind olyan – gyakran váratlan, előre nem látható - próbatételek, amiknek hatásait az egyénnek ki kell bírnia, el kell viselnie, ha életben akar maradni a megváltozott környezetben. Visszatérő elem a gyerekkorban magyarul nem tudó szlovén tanító, a telepések feltűnése, a számukra biztosított „igazságtalan” előnyök tudomásul vétele, a partizánuralom, a kitelepítés és deportálás, az ötvenes évekbeli zaklatások, szervezési kísérletek. Mindez a „mindennapiság mezőjébe ad bepillantást”, ami ha nem is írja felül az „etnopolitikai” megállapításokat, az általános politika-intézménytörténet szintjét, ám feltétlenül árnyaltabbá teszi a képet.

Nézzük hát, kik is az interjúalanyok és történeteikből miféle tanulságok hámozhatók ki.

A társadalom szinte minden rétege reprezentálva van a kötet „merítésében”. Jogász, építész, szobrász, pap, borász, ipari munkás, ács, asztalos, földműves egyaránt akad

a nyilatkozók között. Ezek javarészt magyarnak vallják magukat, akik azonban békében szeretnének élni szlovén szomszédaikkal. Visszatérő helyzet, amit Soós Gyula földműves így jellemzett: „Hetésben a lakosság erősen magyar érzelmű volt, ezért nehezen fogadták el a jugoszláv hatalmat.” Magyarságuk vállalása gyakran állította őket nehéz döntések elé; a magyar nyelv használata vagy annak megtagadása, hátrányt vagy előnyt jelentett az új berendezkedésben. A gyerekeknek például megtiltották, hogy az iskolai szünetekben magyarul beszéljenek, s ezt különféle módon ellenőrizték és megtorolták. Máskor a földosztásnál kellett érezniük a helybéli gazdáknak, iparosoknak – a magyarosan hangzó név egyenlő volt a listáról való kimaradással. Vagy a magyar többségű falvak bírói rendszerint szlovének lettek. A kisebbségi sors megalázó proceduráit hosszasan lehetne sorolni. Sokan, akik elköltöztek, elszöktek, úgy érezték, beszorították őket ebbe a határ menti zugba, ahol kilátástalan az élet. Bíró József véleménye szerint a lakosság „nagyon érezte a határ negatív hatásait, hiszen csak egy irányba közlekedhetett, a tőle akkor még idegen szlovén közeg felé.” A nehézségek ellenére az őslakosság jól kijött egymással, ennek számos jelét lehetett tapasztalni. Hajós Ferenc – aki szlovénül is jól megtanult, s bíróként dolgozott Lendván -, így emlékszik vissza a harmincas évekre: „abban a kisvárosi közegben, amelyben ő mozgott, igazi tolerancia honolt, nemzeti és vallási tekintetben egyaránt.” A telepésekkel való viszonyt azonban sok minden megromtatta. Az a vélemény alakult ki róluk: az itt élők kenyerét vették el. A megélhetési nehézségeket is az ő rovásukra írták. Varga Sándor meséli, hogy a szőlőhegyről hazafelé tartó, a hídvégi kolónián áthaladó magyarok többször verekezésbe keveredtek az ott lakókkal. A bálokon, kocsmákban gyakran tört ki verekezés a két népcsoport fiataljai között. A betelepítet szerbek gyakran vágták a magyarok szemébe: „Govori srbsko, posto jedes srbski kruh!” (Beszélj szerbül, ha szerb kenyeret eszel.) A vallás is megosztotta az itt élőket, a szlovének inkább a katolikus, a magyarok az evangélikus vallást gyakorolták. Ám jellemző: a hitoktatás folyhatott magyarul is, a hittételek elsajátítása magasabb érdek volt, mint a nyelvi hovatartozás. Egy rendkívül érdekes egyéniség, Camplin Iván plébános, akit kétnyelvűsége, kettős identitása nem akadályozott meg abban, hogy tisztán lássa, milyen tragédiát jelentett a trianoni döntés a magyar nemzetnek. Toleráns álláspontja ellenére mégis konfliktusba keveredett a 41 utáni magyar hatóságokkal, mert diáktársa be akarta szervezni a partizánok közé, de ő nem állt kötélnek. Ám nem is jelentette ezt, ami utólag mégis kiderült. Másik bűne: piros szegfűvel jelent meg Grósz szombathelyi püspök látogatásán. Három pap társával letartóztatták, és fegyházbüntetésre ítélték, s ezzel a püspök is egyetértett. Ám a börtönben is érvényesült az egyház szolidaritása, a Vatikán befolyása kimentette, s később maga a püspök instanciázott – sikerrel – szabadulása érdekében. Végül Dobronakon szolgált. Ő mondta,

mintegy összegzésül: „Nemzetiségi jellegű konfliktusokról nem tudok, gyakorlatilag talán nem is voltak.”

A kötet lényegi történései a visszacsatolás időszakával kapcsolatosak. Számos interjúalany elmondta: a harmincas évek végén, a magyarok várták az események jobbra fordulását, „hogy bármi áron, csak a magyarellenes jugoszláv fennhatóságnak legyen egyszer vége, s kerüljenek vissza Magyarországhoz.” (Varga Sándor). Ugyancsak ő fogalmazta meg – akkor is, amikor ez nem volt divat a II. világháború után -, „hogy a muravidéki magyarság a visszacsatolást egyértelműen felszabadulásként élte meg.” Számos dokumentum, fényképfelvétel tanúsítja ezt; a bevonuló magyar csapatokat díszkapuval, virágcsokorral, ünnepi szónoklatokkal, lakomával fogadta az örömmámorban úszó lakosság. Mivel a németek jelentek meg először a térségben, a helyiek aláírásokat gyűjtöttek, Lentiben tüntettek, hogy a magyar hatóságok mielőbb váltsák fel a jugoszláv hivatalokat. „Az első napokban eufórikus állapot uralkodott” – mondja Göncz János, a Ptujba került neves borász. Ám azt is érthetőnek tartja, hogy a szlovének meglehetősen tartózkodóan viszonyultak az újabb váltáshoz.

Az eufórikus ünneplés után következtek a kijózanító hétköznapok. Megtörténtek a közigazgatási változások, helyreállították a vasúti és autóbusz közlekedést, az oktatás nyelve ismét magyar lett, az ún. „kettősbertokosok” akadály nélkül művelhették földjeiket, a határ megszűntével. Megkezdődtek a leventefoglalkozások, amelyben számos elbeszélő részt vett, s ez vezetett a háború végén, főként a Szálasi-puccs után a fiatal életék értelmetlen feláldozásához. A telepéseket gyűjtőtáborokba vitték, földjeiket, vagyonukat elkobozták, vagy eladták. (Persze, '45 után a visszavágás sem maradt el.) Idővel a háborús viszonyok miatt megkezdődtek a beszolgáltatások, bevezették a jegyrendszert. 1944-ben bizonyos korosztályokat magyarországi munkaszolgálatra osztottak be, többek között Hancs Ferencet, aki társaival a balatonfűzfői hadiüzemben dolgozott, majd különböző időszakokban érkező behívók következtében a visszavonulás során Németországba került, ott esett amerikai hadifogságba. (S ő még a szerencsések közé tartozott, hiszen a szovjet fogság egyet jelentett a Szibériába hurcolással, a hosszú, szenvedésekkel teli lágerélettel, kényszermunkával.) A német megszállás, illetve Szálasi-puccs után itt is életbe lépett a harmadik zsidótörvény, amely a deportálást jelentette. Az Endre László aláírásával szentesített, 1944. április 20-án kiadott rendelet, mely a „vármegyei és községi ügyvitel tehermentesítése” címet viselte, a deportálások zökkenőmentes, írásbeliséget nélkülöző, gyors lebonyolítását kívánta szolgálni (Gergely Anna: *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája, 1938-1944*). A sárga csillag viseltetése, a gettókba tömörítés, a bevagonírozás - egy-egy állomás a „végső megoldás”, az Endlönig felé. Fürst Erzsébet története ennek a végtelen folyamatnak a helyi illusztrációja. Elbeszéléséből kiderül: a zsidóellenes-

ség 1941 előtt Lendván ismeretlen volt. Ám még ebben az évben megvonták édesapja kocsmatartási engedélyét, s a hasonló korlátozások igazolták a zsidóság bevonulással kapcsolatos félelmét. Tapasztalhatta Nagy János tanára elfogulatlanságát, amikor kitűnőt adott neki magyarból, holott egy diáktársa hangosan megjegyezte: „Egy zsidó lány is kitűnőt érdemelhet magyarból?” Megjegyezte: barátai, ismerősei nem mertek elbúcsúzni tőle, kivéve Halász Marikát. '41 és '44 tavasza között nem érték kellemetlenségek, de '44. április 1-én megkapták a sárga csillagot. Barátnői szolidaritásból szintén sárga csillagot akartak viselni, de édesapjuk nem engedte lányait az utcára. A gettósítás előtt a család szakácsnője elrejtette volna kisebb testvérét, de apja nem egyezett bele. S végül elkövetkezett a végzetes nap: megjelentek a csendőrök, hogy csomagjaikkal átkísérjék őket a gyülekezőhelyre, a zsinagógába. Abban a tévhitben voltak, hogy csak „ideiglenes munkára” szállítják őket. Édesapja már az úton eltűnt, később sem került elő. A koncentrációs táborban Erzsébetet szerencséjére munkaképesnek minősítették, míg húga a gázkamrában végezte, az idős rokonokkal együtt. Többször szegődött mellé a szerencse, hisz az utolsó napokban menetparancsnokok azt az utasítást kapta: lőjék halomra a rabokat, de ezt nem teljesítette. 1945 júniusában ért haza, testileg, lelkileg összetört. Ma sem érti, miért szánták őket erre a szörnyű sorsra. Nem érez senki iránt gyűlöletet, de felejtene sem tud.

Az 1945-ös újabb jugoszláv, immár kommunista éra, nem sok jót ígért a magyaroknak. Következett a megtorlás a '41 utáni évekért. Azokat, akik a magyar – immár „megszállás” után - jöttek a Muravidékre, minimális csomaggal visszatoloncolták Magyarországra. Ennek legszemléletesebb megjelenítését Nagy Jánosné Vőneki Borbála elbeszélésében találjuk. „Egy szál ruhában mehettek Hosszúfalun át Lentibe. A katonák azt kiabálták utánuk: 'Vissza se nézzetek, mert lövünk!'” Ma Szegeden él. Küronya Teréz, mint gyermek, családja révén került Lendvára, édesapját ugyanis a polgári iskola igazgatójává nevezték ki. Az apa a válságos időkben zsidó családokat próbált menteni, katonaszökevényeket bujtatott. A háború után az új hatalom azt üzentte neki: „24 órát kapnak a távozásra”, addig nem esik bántódásuk. Így is cselekedtek, s talán szerencséjükre. Jellemző, hogy Küronya Jenő édesanyját később Hrastovec környékére internálták. Vágó József, Budapest polgármestere lépett fel, hogy az idős asszonyt bocsássák szabadon.

Egyéként a maradtok közül sokan internálásra kerültek. Nyilván azok, akik együttműködtek vagy szerepet vállaltak a magyar hatóságokkal. De a megtorlás nem kímélte a hozzátartozókat, rokonokat sem. Bíró József meséli el, hogy terhes édesanyjával – apját, a volt falubírót közben bebörtönözték – ugyancsak a hrastoveci táborban kötötték ki. A kegyetlen bánásmódot, ahogy előadta, „nem lehet röviden leírni”. Az elhurcolt családok zöme csak 1945 szeptemberében került haza. Elbocsátó levél nélkül, s a

nem éppen jóindulatú figyelmeztetés kíséretében: „ha jót akarnak, a megtörténtekről soha ne beszéljenek senkinek.” Véleménye szerint ez válasz volt a szlovén telepések Sár- várra hurcolására. S ez a megfélemlítő akció főként lelkileg tette tönkre a magyarokat.

A 49-es év sem hozott jót a magyaroknak. Az inform-büro határozata nyomán elmergesedett magyar-jugoszláv viszony. Vasfüggöny ereszkedett le az addig nyitott határra. A magyarországi oldalon – a legmodernebb technikával – milliárdokba kerülő lövészárkokat ástak, bunkereket építettek, míg a jugoszláv belügyisek magyar kémeket toboroztak. Ki tudja, hány embert kényszerítettek „együttműködésre”? Varga Károly mindenestre hálát adott az Istennek, hogy sikerült kívül maradnia a kémszervezeten, a kockázatos határátlépéseken. A határsáv környékén gyakran történt lövöldözés, s rendszerint valakinek ez a tragikus halálát jelentette.

Az 56-os menekülteket, aki csak tehetett, segítette, ők többnyire igyekeztek továbbállni, valamelyik nyugati országba.

Az írások műfajáról annyit: én inkább – „életút-vázlatok” helyett – „mélyinterjú-sűrítménynek” nevezném Göncz László szövegeit. A kisebbségi sors modelljeinek. Az elbeszélések hitelessége – ami egyik fő erősségük – megkérdőjelezhetetlen. Az idős emberek, tanúk és résztvevők, maguk is megrendülten idézik fel a velük történeteket. (Ez kitűnik személyes reflexióikból.) A tömören, lényegre törően fogalmazott „életképek”, „személyes krónikák” kirajzolják az egyéni és közösségi sorsképletet: hogyan gázol bele a külső hatalom a szerves építkezés finom struktúráiba. Hogyan rombolódik le, ami évtizedeken át szilárd keretet adott egzisztenciáknak, életformáknak. S persze kirajzolódnak a védekezés, az alkalmazkodás (eredményes) taktikai és stratégiai is. Az idős nemzedék, mely legjobban megszenvedte az impériumváltás gyötrelmeit, a háborús évek hányattatásait – kíméletlen emlékeit hagyja ránk búcsúzóul. Csak tisztelet az íróknak – a szépíróknak és történészeknek -, hogy nem hagyta elveszni ezeket a bölcs resignációba, megbékélésbe torkolló „sorsfutamokat”. A kutató-gyűjtő rendkívül értékes „nyersanyaghoz” jutott: a feldolgozás egyik ága már célhoz ért, hiszen megjelent a *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente, 1941-1945* című történelmi monográfia. Talán újabb regény is születik ezekből a szeszélyesen kanyargó, mégis egy felé húzó „embermesékből”...

(A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, 2006)

Morvaj
Ibolya
Rétégződések,
2006.